

वार्षिक प्रणालीको शोधप्रस्ताव लेखन : अभ्यास, प्रवृत्ति र व्यावहारिक पक्षहरू

नरेन्द्र मिश्र *

सारसङ्क्षेप

प्रस्तुत लेख स्नातकोत्तर तहको शोधप्रस्ताव लेखनका सम्बन्धमा आधारित छ । स्नातकोत्तर तहको शोधप्रस्ताव लेखन एक गहन विषय हो । यसका लागि शोधार्थीसँग सैद्धान्तिक र व्यावहारिक ज्ञानका साथै मिहिनेत, लगनशीलता र रूचि पनि त्यतिकै आवश्यक पर्दछ । यस अनुसन्धानको उद्देश्य स्नातकोत्तर तह वार्षिक प्रणाली अन्तर्गतका शोधप्रस्तावको शीर्षक छनौटका शैक्षिक आधारहरू, शोधप्रस्ताव लेखनको विषयगत प्रवृत्ति र सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षहरूको वर्णन गर्नु रहेको छ । जसका लागि रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग अन्तर्गत वार्षिक प्रणाली अन्तर्गतका शोधार्थीहरूको शोधप्रस्ताव स्वीकृत भई दर्ता भएको अभिलेखलाई आधार मानिएको छ । प्राप्त गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई वर्णनात्मक ढाँचाको प्रयोग गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । निष्कर्षमा, शोधार्थीहरूको शोधपत्रको शीर्षक छनौट, लेखन प्रवृत्ति, समसामयिक विषयवस्तु, तथ्याङ्क उपलब्धता र शोधार्थीको विषयप्रतिको रूचिले निर्धारण गरेको पाइएको छ । नियमित कक्षा कोठामा उपस्थित भएर अध्ययन गर्ने शोधार्थीहरूभन्दा शोधप्रस्ताव लेखनको समयमा मात्रै विभाग र शोधनिर्देशकसँग शैक्षिक परामर्शका लागि सम्पर्कका आउने शोधार्थीहरूमा सैद्धान्तिक विषयवस्तुको ज्ञानमा कमि, प्रशासनिक प्रक्रियामा अन्यौल साथै शैक्षिक निर्देशिका र ढाँचामा आधारित लेखनमा समस्या भएको पाइन्छ ।

शब्दकुञ्जी: ढाँचा, वार्षिक प्रणाली, समसामयिक, शोधप्रस्ताव, शोधपत्र

विषय परिचय

त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गतका समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागहरूमा स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र लेखनलाई अनिवार्य विषयको रूपमा लिइएको छ । तसर्थ विद्यार्थीहरूमाभू शीर्षक छनौटका साथै शोधप्रस्ताव लेखनदेखि शोधपत्रको मौखिक परीक्षासम्मको शैक्षिक कार्यलाई एक गहन र उपलब्धिपूर्ण कार्यको रूपमा मानिन्छ । किनभने शोधकार्यमा शोधार्थी र सम्बन्धित शिक्षकको शैक्षिक निर्देशनबाट नयाँ ज्ञानको उत्पादन, सैद्धान्तिक परीक्षण र सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपमा प्रचलित अवधारणाहरूको पुनःपरीक्षण गर्ने अवसर प्रदान गर्दछ ।

शोधप्रस्ताव लेखन एक गहन र महत्त्वपूर्ण शैक्षिक कार्य हो । साथै विद्यार्थीले विश्वविद्यालयको निश्चित तह पार गर्न वा शैक्षिक उपाधि हासिल गर्नका लागि शोधकार्य गर्नुभन्दा अघि शोधप्रस्ताव लेख्ने गरिन्छ । जसलाई सम्बन्धित विभागबाट स्वीकृत भएपछि मात्र शोधकार्यको थालनी भएको मानिन्छ (Sharma & Luintel, 2068) । त्यसैले शोधप्रस्तावलाई एक शैक्षिक योजना, लेखनको संरचना र समग्र शोधकार्य तथा अनुसन्धानको रणनीतिका साथै एक मार्गनिर्देशनको रूपमा पनि बुझ्न सकिन्छ (Dean's Office, 2014) किनभने शोधप्रस्तावले अनुसन्धान कार्य थाल्नुभन्दा अघि अनुसन्धान कुन विषयमा गर्ने, किन गर्ने, कसरी गर्ने, कति समय लगाएर गर्ने, के कुराहरू पत्ता लगाउने भनी स्पष्ट रूपमा लेखिएको हुनु पर्दछ (Bandhu, 2013) ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा इ.स.२०१४ मार्चदेखि सेमेस्टर प्रणाली लागु भए तापनि वार्षिक प्रणाली अन्तर्गतका शोधपत्र बुझाउन बाँकी रहेका विद्यार्थीहरूका लागि विभिन्न समयमा शोधपत्र बुझाउने

* *उपप्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल ।*

इमेल : nmishra2065@gmail.com

अन्तिम समयसीमा थपिँदै आएको छ (Subedi & Upreti, 2014) । विश्वविद्यालयले वि.सं. २०४८ साल र सोभन्दा पछि स्नातकोत्तर तहमा भर्ना भई समयसीमा नाँधी शोधपत्र बुझाउन बाँकी रहेका विद्यार्थीहरूको हकमा वि.सं.२०७७ चैत्र मसान्तसम्म शोध सम्पन्न गर्न सूचना जारी गरेको थियो । तथापि कोरोना-१९ को विभिन्न भेरियन्टहरूले आक्रान्त पारिरहेको हुनाले विश्वविद्यालयले पुनः सूचना प्रकाशित गरी वि.सं.२०७८ साल फाल्गुण मसान्तसम्म शोधपत्रको मौखिक परीक्षा र सोही सालको चैत्र मसान्तसम्म सम्बन्धित शोधार्थीको प्राप्ताङ्क परीक्षा नियन्त्रणको कार्यालय बल्खुमा बुझाउन सूचना जारी गरेको थियो । त्यसैले वार्षिक प्रणाली अन्तर्गतका हालसम्म पनि शोधपत्र बुझाउन बाँकी रहेका विद्यार्थीहरूले सम्बन्धित विभागसँग सम्पर्कमा रहेर शोधकार्य लेखन गरिरहेका छन् । यसको अर्थ विश्वविद्यालयमा सेमेस्टर प्रणाली लागु भएको आठ वर्ष बितिसकदा पनि वार्षिक प्रणालीको शोधपत्र लेखन गर्न विद्यार्थीहरू अझै बाँकी रहेका छन् भन्ने पनि हो । त्यसैले प्रस्तुत आलेखमा विभागमा दर्ता भएका वार्षिक प्रणाली अन्तर्गतका शोधप्रस्तावहरू र त्यसमा शोधार्थीहरूको शीर्षक छनौटको प्रवृत्ति, शीर्षक छनौटका आधार र सम्बन्धित विषयमा सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक ज्ञानलाई प्राथमिकता दिइएको छ । परिणामतः यस अनुसन्धानले वार्षिक प्रणाली अन्तर्गतको समयमा लेखिएका शोधकार्यहरूबाट समसामयिक सवाल, समाजिक परिवर्तनका अवयव र बदलिँदो शैक्षिक प्रवृत्तिको अध्ययन गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सक्नेछ ।

सामान्यतः अधिकांश विद्यार्थीहरूमा सैद्धान्तिक परीक्षाहरू पास गरिसकेपछि मात्र शोधकार्यको थालनी गर्न सकिन्छ भन्ने मान्यता रहेको पाइन्छ । जसले गर्दा अन्तिम परीक्षा पास गरिसकेपछि मात्र सम्बन्धित विभाग र शिक्षकहरूसँग शोधकार्यको लागि शैक्षिक परामर्श गर्ने अभ्यास भएको पाइन्छ । तथापि शोधकार्यको लागि आफ्नो रूचि र समसामयिक विषयहरूमा आवश्यक तथ्याङ्क र सूचनाहरूको सङ्कलन, पूर्वकार्यको समीक्षा, अनुसन्धानको क्षेत्र र सोसँग सम्बन्धित ज्ञान हासिल गर्नका लागि कुनै शैक्षिक सीमाहरूले अवरोध गर्दैनन् । तथापि वार्षिक प्रणाली अन्तर्गत अन्तिम समयसीमा शोधप्रस्ताव स्वीकृत गर्ने, शोधकार्यको मौखिक परीक्षा गर्नु पर्ने र आफ्नो शोधकार्यको ज्ञानलाई आफैले विश्वास गर्ने सन्दर्भमा पनि प्रश्नहरू उब्जिने गर्दछन् । के पटक पटक शोधपत्र बुझाउने अन्तिम समयसीमा थपिँदै जादाँ ज्ञान उत्पादनमा सहयोग पुगिरहेको छ ? के वास्तविक सामाजिक अनुसन्धानका प्रक्रिया, नैतिक पक्ष, ज्ञान उत्पादनको प्राथमिकता र बैद्विक सम्पत्तिको सम्मान भइरहेको छ ? के आफूले आफ्नै अनुसन्धानबाट उत्पादन गरेको ज्ञानप्रति अनुसन्धानकर्ता आफैँ कत्तिको विश्वस्त र जबाफदेही भएको पाइन्छ ?

यस अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्य स्नातकोत्तर तहको वार्षिक प्रणाली अन्तर्गत विभागमा स्वीकृत भई दर्ता भएका शोधप्रस्तावहरूको लेखनमा भएका अभ्यास, प्रवृत्ति र व्यावहारिक पक्षहरूको वर्णन गर्नु हो । साथै, विशिष्ट उद्देश्यहरूमा शोधप्रस्ताव तयार गर्ने शोधार्थीहरूको शोधशीर्षकको प्राथमिकतालाई उजागर गर्नु, शोधप्रस्तावहरूको विषयगत प्रवृत्तिको परीक्षण गर्नु र शोधप्रस्ताव लेखनमा पाइएका व्यावहारिक पक्षहरूको विश्लेषण गर्नु रहेका छन् ।

अध्ययन विधिहरू

प्रस्तुत लेख रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस प्रदर्शनीमार्गमा समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको वार्षिक प्रणालीका शोधार्थीहरूको शोधप्रस्ताव वि.सं.२०७२ अषाढ ३ गते देखि २०७७ फाल्गुण २५ गतेसम्मको सम्बन्धित विभागको अभिलेखबाट प्राप्त जुन स्वीकृत भई दर्ता भएका जम्मा ८३४ शोधप्रस्तावहरूको शीर्षकहरूलाई यस अध्ययनको प्राथमिक तथ्याङ्कको स्रोत मानिएको छ । साथै, समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग हालसम्म पनि संयुक्त रूपमा सञ्चालन भएको हुनाले स्वीकृत शोधप्रस्तावहरूको जम्मा सङ्ख्यालाई अनुसन्धानको समग्रता मानिएको छ । जस अन्तर्गत जम्मा ८३४ शोधप्रस्तावहरूलाई विभिन्न फरक फरक विषयवस्तुहरूलाई समेटिएका शीर्षकहरूलाई विषयवस्तुको विशिष्टताका आधारमा ६५ ओटा

उपशीर्षकहरूमा वर्गीकरणका साथै तालिकीकरण गरी वर्णन गरिएको छ । वर्गीकरण र तालिकीकरण गर्दा केही उपशीर्षकहरू विषयवस्तुको आधारमा दोहोरिन पुगेका छन्; जस्तै दलित महिलाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था, छाउपडी, सम्बन्ध विच्छेद, तीज पर्व, बेलविवाह, सौन्दर्य, गर्भपतन, सुरक्षित मातृत्व र विप्रेषणको प्रभाव । तथापि प्राप्त शोधप्रस्तावको शीर्षकहरूको तथ्याङ्कहरूबाट लेखनको अभ्यास, प्रवृत्ति, शीर्षक लेखनको प्राथमिकता र शीर्षकको विशिष्टतालाई आधार मानी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचाको आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यहरू

शोधप्रस्ताव र शीर्षक छनौटको प्रवृत्ति

प्रत्येक अनुसन्धान प्रस्तावको लागि उपयुक्त शीर्षक अति आवश्यक पर्दछ । त्यसैले शोधप्रस्ताव शीर्षक राख्नु भनेको एक किसिमले शोधप्रस्तावको नामकरण गर्नु पनि हो । कुन विषयमा कुन अनुसन्धान गर्ने भन्ने कुरा निश्चित भएपछि त्यस विषयभित्र कुनै एक पक्षमा सीमित भई त्यसलाई शीर्षकको रूप दिइन्छ (Bandhu, 2013) । शीर्षकलाई अन्तिम रूप दिइसकेपछि शोधकार्यको सुरुवात भएको मानिन्छ । त्यसैले यस विभाग अन्तर्गत विभागमा स्वीकृत भई दर्ता भएका शोधप्रस्तावका शीर्षकहरूको वर्गीकरण गर्दा निम्नानुसार विवरण भएको पाइएको छ ।

जाति/जनजातिको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक पक्ष

विगतका केही दशकदेखि सामाजिक विज्ञानका साथै विशेषतः समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्रका शोधप्रस्ताव/शोधपत्रहरू प्रायः कुनै जात/जनजातिको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्थाको बारेमा बढी खोज तथा अनुसन्धान भएको पाइन्छ । यसको पछाडि कुनै जात/जनजातिको समग्र अध्ययन होस् भन्ने पनि हुनसक्दछ । त्यसै गरी यस विभाग अन्तर्गत विभिन्न जात/जनजातिको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित शोधप्रस्तावहरूको सङ्ख्या तुलनात्मक रूपमा बढी भएको पाइन्छ, जुन निम्नानुसार छन् :

तालिका १

जाति/जनजातिको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक पक्ष

शोधप्रस्तावको शीर्षक	पुरुष विद्यार्थी	महिला विद्यार्थी	जम्मा सङ्ख्या र (प्रतिशत)	जम्मा सङ्ख्यामा प्रतिशत (८३४)
जाति तथा जनजातिको, सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्था	७२	५२	१२४ (४५.९३)	१४.८६
वैदेशिक रोजगारीले पारेको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक प्रभाव	३८	१८	५६ (२०.७५)	६.७१
माहिलाको सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्था	२३	२९	५२ (१९.२५)	६.२३
दलित महिलाको र सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्था	२५	१३	३८ (१४.०७)	४.५५
जम्मा	१५८	११२	२७० (१००.०)	३२.३५

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका १ अनुसार जम्मा शोधप्रस्तावको १४.८६ % शोधार्थीले जात/जनजाति अथवा समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्था, ६.७१ % वैदेशिक रोजगारीले पारेको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक प्रभाव, ६.२३ % महिलाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था र ४.५५ % दलित महिलाको सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्थाको बारेमा शोधप्रस्ताव स्वीकृत भई दर्ता गरेको पाइयो । उल्लिखित शीर्षक अन्तर्गत समग्र दर्ता भएका शोधप्रस्तावहरूलाई केलाउँदा ३२.३५% शोधार्थीले कुनै जात/जनजाति वा समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित रहेर अध्ययन गर्न चाहेको देखिन्छ । कुनै जात/जनजाति वा समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित भएर शोधप्रस्ताव/शोधपत्र लेखिनुमा सहजै स्रोत सामग्रीहरूको उपलब्धता, समुदायमा तथ्याङ्क सङ्कलनमा सहजता, समयको वचत, कम खर्चिलो र विगतमा लेखिएका सम्बन्धित शोधपत्रहरू अध्ययन गर्नको लागि सम्बन्धित विभाग र पुस्तकालयहरूमा भएको सहज पहुँचलाई पनि लिन सकिन्छ ।

महिला र सामाजिक अवस्था

कुनै पनि सामाजिक विषयवस्तुको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्नका लागि त्यस समाजको सामाजिक संरचना र प्रणालीहरूको अन्तरसम्बन्धको विश्लेषण गर्नु महत्त्वपूर्ण मानिन्छ (Mishra, 2016) । तथापि नेपाली समाज पुरुष प्रधान समाज भए तापनि त्यसबाट सिर्जित अनेकौं सवालहरू महिला तथा लैङ्गिकतासँग सम्बन्धित भएको पाइन्छ । त्यसैले महिला र महिलासँग सम्बन्धित लैङ्गिकता, असमानता, विभेद, हिंसा, सशक्तिकरण, चेलीबेटी बेचबिखन र परिवर्तित सवालहरूमा खोज तथा अनुसन्धानका प्रयास भएको पाइन्छ ।

तालिका २ नेपाली महिलाको सामाजिक, सांस्कृतिक र परिवर्तित अवस्थासँग सम्बन्धित सवालहरूलाई समेटिएको छ । यस विभागमा दर्ता भएका जम्मा ८३४ शोधप्रस्तावहरूलाई विभिन्न ६७ ओटा शीर्षकहरूमा विभाजन गर्दा १८ ओटा उपशीर्षकहरू महिलासँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई समेटेर दर्ता भएको पाइयो । ती १८ शीर्षकहरूलाई पनि वर्गीकरण गर्दा सबैभन्दा बढी ४.५५ % शोधार्थीहरूले दलित महिला: सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था, ४.३६ % महिला सशक्तीकरण र सहभागिता, ३.४७% महिलामाथि हुने घरेलु हिंसा, ३.५७ % थारु महिला, २.३९% महिलाको निर्णायक भूमिकाको बारेमा शोधप्रस्ताव लेखिएको पाइयो । यसै गरी १.१९% एकल महिला, १.१९% राजनीतिमा महिला, ०.९५ % सम्बन्ध विच्छेद, ०.४७ % छाउपडी र सौन्दर्य, ०.३५ % गर्भपतन र तेस्रो लिङ्गी, ०.२३ % सुरक्षित मातृत्व र महिला बेचबिखन, ०.११ % क्रमशः पैतृक सम्पत्तिमा महिलाको अधिकार, बहुपति प्रथा, आमा समूह र तीज पर्वको बारेमा लेखिएको पाइयो ।

महिलासँग सम्बन्धित विषयलाई मात्र केलाउँदा महिलाको सामाजिक, सांस्कृतिक र परिवर्तित अवस्थाको बारेमा बढी १८.८१ % शोधार्थीले शोधप्रस्ताव तयार पारेको पाइयो । यसमा पनि अध्ययन सामग्रीको पहुँच, पूर्व स्वीकृत शोधपत्रको उपलब्धता र समग्र वर्णनात्मक विश्लेषणको सहजता मुख्य कारणहरू भएको पाइन्छ । अर्कोतर्फ महिला र कानून, महिला र स्वास्थ्य, महिला र चेलीबेटी बेचबिखनको बारेमा ०.९९ प्रतिशत शोधार्थीले मात्र अनुसन्धान गरेको पाइयो । बहुपति प्रथाको बारेमा एक जना महिला शोधार्थीले मुस्ताङ्ग जिल्लाको लो-धेकर दामोदरकुण्ड गाँउपालिकालाई कार्यक्षेत्र बनाएर अनुसन्धान गरेको पाइन्छ (Rana, 2021) । अर्कोतर्फ तीज वर्षेनी आइरहने पर्व भए तापनि यस विषयले अनुसन्धानमा कम महत्त्व भएको पाइयो ।

तालिका २

महिलाको सामाजिक, सांस्कृतिक र परिवर्तित अवस्था

शोधप्रस्तावको शीर्षक	पुरुष विद्यार्थी	महिला विद्यार्थी	जम्मा (प्रतिशत)	जम्मा सङ्ख्यामा प्रतिशत (८३४)
दलित महिला: सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था	२५	१३	३८ (१८.८१)	४.५५
महिला सशक्तीकरण र सहभागिता	१३	२४	३७ (१८.३५)	४.३६
महिलामाथि हुने घरेलु हिंसा र प्रभाव	१४	१५	२९ (१४.३५)	३.४७
थारू समुदाय: कमैया र महिला सहभागिता	१२	१६	२८ (१३.८७)	३.५७
महिलाको निर्णायक भूमिका	७	१३	२० (९.९०)	२.३९
एकल महिलाको अवस्था	४	६	१० (४.९५)	१.१९
राजनीतिमा महिला सहभागिता	३	७	१० (४.९५)	१.१९
महिला र सम्बन्ध विच्छेद	२	६	८ (३.९६)	०.९५
छाउपडी प्रथा	१	३	४ (१.९८)	०.४७
सौन्दर्य पसल र प्रभाव	१	३	४ (१.९८)	०.४७
गर्भपतनको अवस्था	२	१	३ (१.४८)	०.३५
तेस्रो लिङ्गी र लैङ्गिकता	२	१	३ (१.४८)	०.३५
महिला र सुरक्षित मातृत्व	०	२	२ (०.९९)	०.२३
चेलीबेटी बेचबिखन	१	१	२ (०.९९)	०.२३
पैतृक सम्पतिमा महिलाको अधिकार	०	१	१ (०.४९)	०.११
बहुपति प्रथा	०	१	१ (०.४९)	०.११
आमा समूह	१	०	१ (०.४९)	०.११
तीज पर्व	१	०	१ (०.४९)	०.११
जम्मा	८९	११३	२०२ (१००%)	२४.२१

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तसर्थ महिलासँग सम्बन्धित स्वीकृत भएका शोधप्रस्तावहरूलाई केलाउँदा समग्र शोधप्रस्तावको २४.२१ % महिलाका विषयवस्तुलाई समेटेर अध्ययन भएको पाइयो । त्यसमा पनि महिलासँग सम्बन्धित जम्मा २०२ शोधप्रस्तावहरूमा ५५.९५ % महिलाहरूले महिलाकै विषयमा ४४.०५ % पुरुषहरूले महिलाको विषयमा शोधप्रस्ताव लेखेको पाइयो । त्यसैले नेपाली समाजमा महिलासँग सम्बन्धित सवालहरू; महिलाको विगत र वर्तमानको परिवर्तित अवस्था, महिलाको पहिचान, सहभागिता र महिलासँग सम्बन्धित सामाजिक तथा सांस्कृतिक समस्याहरूलाई केन्द्रित बनाई शोधप्रस्ताव कम लेखिएको पाइयो ।

कृषि, सहकारी र आर्थिक प्रभाव

नेपाली समाज अभ्रसम्म पनि कृषि प्रधान समाज नै हो । तथापि वर्तमान समाजमा कृषिभन्दा गैरकृषि पेसा तर्फको आर्कषण दिनप्रतिदिन बढी रहेको छ । नेपाली समाजमा कृषि र गैरकृषि क्षेत्रले व्यक्ति, परिवार वा समुदायको आर्थिक पक्षलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारिरहेको देखिन्छ ।

तालिका ३

कृषि, सहकारी र आर्थिक पक्ष

शोधप्रस्तावको शीर्षक	पुरुष विद्यार्थी	महिला विद्यार्थी	जम्मा सङ्ख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या (८३४)
कृषि खेती र जीविकोपार्जन	२१	१२	३३ (३२.६७)	३.९५
सहकारी तथा लघुवित्तको प्रभाव	१३	१२	२५ (२४.७५)	२.९९
विप्रेषणको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव	८	५	१३ (१२.८८)	१.५५
विपद्को आर्थिक तथा सामाजिक क्षति/प्रभाव	६	६	१२ (११.८८)	१.४३
सामुदायिक वन	४	५	९ (८.९१)	१.०७
सौन्दर्य पसल र प्रभाव	१	३	४ (३.९६)	०.४७
हाइड्रोपावरको प्रभाव	४	०	४ (३.९६)	०.४७
वायो ग्याँस	१	०	१ (०.९९)	०.११
जम्मा	५८	४३	१०१(१००%)	१२.०४

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ३ अनुसार जम्मा ८३४ शोधप्रस्तावहरूमध्ये १२.०४ % आर्थिक अवस्था र कृषिसँग सम्बन्धित विषयवस्तुहरूमा शोधप्रस्ताव स्वीकृत भएको पाइयो । जसमा ३.९५ % कृषिखेती, २.९९ % सहकारी तथा लघुवित्त, १.५५ % विप्रेषणको सामाजिक प्रभाव, १.४३ % विपद् र क्षति, १.०७ % सामुदायिक वन, ०.४७ % सौन्दर्य पसल, ०.४७ % हाइड्रोपावरको प्रभाव, ०.११ % बायो ग्याँस बारेमा शोधप्रस्ताव लेखिएको पाइयो । नेपाली समाज मुख्य रूपमा कृषिमा आश्रित भए तापनि पूर्णरूपमा कृषिसँग सम्बन्धित खोज तथा अनुसन्धान कम भएको पाइन्छ । किनभने विद्यार्थीहरूको रूचि र अनुसन्धानको विषय गैरकृषितर्फका सवालहरूमा आर्कषित हुँदै गएको देखिन्छ । जसमा नयाँ पुस्तामा गैरकृषिमा रूपान्तरित हुने चाहना वा बाध्यताले विशेषतः युवापुस्तामाभ्र नयाँ अवधारणा, दृष्टिकोण, अनुभवका साथै जीवनशैली पनि परिवर्तन भइरहेका छन् । अर्कोतर्फ नेपाली युवायुवतीहरू विदेश/वैदेशिक श्रमबजारमा जानेक्रम बढ्दो भए तापनि जम्मा १.५५ % मात्र वैदेशिक पक्ष र विप्रेषणसँग सम्बन्धित शोधप्रस्ताव दर्ता भएको पाइन्छ । यसले के सङ्केत गर्दछ भने वैदेशिक रोजगारले गर्दा समाजमा सकारात्मक सँगसँगै केही नकारात्मक पक्षमा पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ । तथापि यस विषयले अनुसन्धानमा कम महत्त्व भएको पाइयो । यसका पछाडि शोधार्थीको स्थानीयता, कार्यक्षेत्र, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक पक्षहरूले शीर्षक छनौटमा प्रभाव पारेको पाइन्छ ।

स्वास्थ्य, दृष्टिकोण र प्रभाव

स्वास्थ्य क्षेत्रलाई समाजको एक महत्वपूर्ण अङ्गको रूपमा मानिन्छ। यसका प्रत्येक पक्षमा वैज्ञानिक खोज तथा अनुसन्धान हुनु आवश्यक छ। किनभने मानिसको बदलिँदो जीवनशैली शारीरिक, मानसिक र सामाजिक अवस्था स्वस्थ हुनुसँग स्वास्थ्य गाँसिएको हुन्छ।

तालिका ४

स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित विवरण

शोधप्रस्तावको शीर्षक	पुरुष विद्यार्थी	महिला विद्यार्थी	जम्मा सङ्ख्या र (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या (८३४)
स्वास्थ्य अवस्था: दृष्टिकोण, प्रभाव र योजना	२२	२३	४५ (४२.०५)	५.३९
फरक क्षमता र सामाजिक प्रभाव	१५	६	२१ (१९.६२)	२.५१
ज्येष्ठ नागरिकको अध्ययन	९	४	१३ (१२.१४)	१.५५
कोभिड-१९ को सामाजिक प्रभाव	७	५	१२ (११.२१)	१.४३
छाउपडी प्रथा	१	३	४ (३.७७)	०.४७
गर्भपतन र महिला	२	१	३ (२.८४)	०.३५
सुरक्षित मातृत्व	०	२	२ (१.८६)	०.२३
लागुपदार्थ दुर्व्यसनी	१	१	२ (१.८६)	०.२३
योगको प्रभाव	१	०	१ (०.९३)	०.११
अटिजम र सामाजिक अवस्था	१	०	१ (०.९३)	०.११
जङ्क फुड (खाना)	०	१	१ (०.९३)	०.११
मादक पदार्थ सेवन	१	०	१ (०.९३)	०.११
खुला दिसामुक्त समाज	१	०	१ (०.९३)	०.११
जम्मा	६१	४६	१०७	१२.७१

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ४ अनुसार जम्मा ८३४ शोधप्रस्तावहरूलाई आधार मान्दा १२.७१ % शोधप्रस्ताव स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित विषयमा लेखिएका छन्। जसमा स्वास्थ्य अवस्था: दृष्टिकोण, प्रभाव तथा योजना ५.३९%, फरक क्षमता २.५१ %, ज्येष्ठ नागरिक १.५५ %, कोभिडको-१९ को सामाजिक प्रभाव १.४३ %, छाउपडी प्रथा ०.४७ %, गर्भपतन र महिला ०.३५ % र सुरक्षित मातृत्वमा ०.२३ प्रतिशतले शोधप्रस्ताव दर्ता गराएको पाइयो। यसै गरी लागुपदार्थ दुर्व्यसनी ०.२३ % र अन्यमा क्रमसः योगको प्रभाव, अटिजम, जङ्क फुड, मादकपदार्थ सेवन र खुला दिसामुक्त समाज शीर्षकहरूमा ०.११ % दरले शोधप्रस्तावहरू दर्ता भएको पाइयो। यसले के देखाउँछ भने मानिस र स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित विषयवस्तु पनि समसामयिक खोज तथा अनुसन्धानमा समेटिएको पाइन्छ। तथापि योग, जङ्क फुड, मादकपदार्थ सेवन, खुला दिसामुक्त समाज जस्ता विषयवस्तुले प्राथमिकता कम पाएको देखिन्छ। तथापि कोरोना र यसको सामाजिक प्रभावको बारेमा १.४३ % शोधप्रस्ताव दर्ता भएकोले पनि केही शोधार्थीहरूको समसामयिक विषय/ समस्याहरूमा रुचि रहेको देखिन्छ।

चाडपर्व, धर्म, संस्कार र प्रथा

समाजमा धर्म, संस्कार, चाडपर्व र प्रथाहरू पौराणिक कालदेखि चलिआएका सामाजिक परम्पराहरू हुन । त्यसैले यी परम्पराहरू प्रत्येक समाजमा महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । तसर्थ यस विभाग अन्तर्गत विभिन्न धर्म, परम्परा, संस्कार र प्रथाका बारेमा निम्नअनुसार अनुसन्धान भएको पाइन्छ ।

तालिका ५

चाडपर्व, जात्रा, प्रथा र धर्म सम्बन्धी विवरण

शोधप्रस्तावको शीर्षक	पुरुष विद्यार्थी	महिला विद्यार्थी	जम्मा सङ्ख्या र (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सख्या (८३४)
धर्म परिवर्तन	२	३	५ (२२.७५)	०.५९
बिस्केट जात्रा	१	२	३ (१३.६७)	०.३५
धान नाच	१	१	२ (९.०९)	०.२३
ल्होसार	०	२	२ (९.०९)	०.२३
घाटु नाच	१	०	१ (४.५४)	०.११
गौरा पर्व	०	१	१ (४.५४)	०.११
तीज पर्व	१	०	१ (४.५४)	०.११
जिब्रो छेड्ने जात्रा	१	०	१ (४.५४)	०.११
न्वाँगी संस्कार	१	०	१ (४.५४)	०.११
उँभौली पर्व	०	१	१ (४.५४)	०.११
साकेला नाँच	०	१	१ (४.५४)	०.११
बेल विवाह	०	१	१ (४.५४)	०.११
बालीघरे प्रथा	१	०	१ (४.५४)	०.११
गुठी प्रथा	१	०	१ (४.५४)	०.११
जम्मा	१०	१२	२२ (१०० %)	२.५

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ५ अनुसार चाडपर्व, धर्म, संस्कार र प्रथामा २.५ % शोधार्थीले आफ्नो अनुसन्धानका लागि शोधप्रस्ताव दर्ता गराएको पाइन्छ । धर्म परिवर्तन, बिस्केट जात्रा, धान नाच, ल्होसारमा क्रमशः ०.५९, ०.३५, ०.२३, ०.२३ प्रतिशतले शोधप्रस्ताव बुझाएको पाइयो । यसै गरी घाटु नाच, गौरा पर्व, तीज, जिब्रो छेड्ने जात्रा, न्वाँगी संस्कार, उँभौली पर्व, साकेला नाच, बेल विवाह, बालीघरे प्रथा र गुठी प्रथा प्रत्येक शीर्षकमा १ एक जनाले मात्र अनुसन्धान गरेको पाइयो । त्यसमा पनि तीज, जिब्रो छेड्ने जात्रा शीर्षकमा १ एक जना पुरुषले र उँभौली पर्व, साकेला नाच र बेल विवाहमा १ एक जना महिलाले मात्र अनुसन्धान गरेको पाइयो । यसको अर्थ धर्म, चाडपर्व, संस्कार र प्रथाका विषयमा कम रूचि वा महत्त्व भएको पाइन्छ ।

महिला र विवाहसँग सम्बन्धित पक्ष

विवाह परिवार निर्माणको मुख्य आधार हो। नेपाली समाजमा पनि विवाहका स्वरूप र पद्धतिहरू बदलिँदै आएका छन् (Mishra, n.d)। अन्तरजातीय विवाह र सम्बन्ध विच्छेदका घटनाहरूमा मानिसहरूको सोचाइ दिनप्रतिदिन बदलिँरहेको छ।

तालिका ६

विवाहसँग सम्बन्धित विवरण

शोधप्रस्तावको शीर्षक	पुरुष विद्यार्थी	महिला विद्यार्थी	जम्मा सङ्ख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या (८३४)
अन्तरजातीय विवाह	५	४	९ (४०.९०)	१.०७
सम्बन्ध विच्छेद	२	६	८ (३६.३६)	०.९५
विवाह र सामाजिक द्वन्द्व	३	०	३ (१३.६६)	०.३५
बाल विवाह	१	०	१ (४.५४)	०.११
बेल विवाह	०	१	१ (४.५४)	०.११
जम्मा	११	११	२२ (१००%)	२.५९

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ६ अनुसार अन्तरजातीय विवाह १.०७%, सम्बन्ध विच्छेद ०.९५%, विवाह र सामाजिक द्वन्द्व ०.३५%, बाल विवाह ०.११% र बेल विवाह ०.११% शोधार्थीले शोधप्रस्ताव दर्ता गराएको पाइन्छ। जसमा अन्तरजातीय विवाह र यसले पारेको सामाजिक तथा सांस्कृतिक प्रभावमा १.०७% सबैभन्दा बढी र ०.११% बाल विवाह र बेल विवाहमा शोधप्रस्ताव दर्ता भएको पाइयो। समग्रतामा हेर्दा विवाहसँग सम्बन्धित विषयमा २.५९ प्रतिशत शोधार्थीले आफ्नो अनुसन्धानको विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ। विवाह र समाजसँगको अन्तरसम्बन्धका बारेमा अनुसन्धान तुलानात्मक रूपमा कम भएको पाइयो। जसमा आफ्नो अनुसन्धानको विषय र रोजगारीको अवस्था र सम्बन्धलाई शोधार्थीले तुलनात्मक रूपमा यस विषयले कम प्राथमिकता पाएको देखिन्छ।

निजामती सेवा, नेपाल प्रहरी र कैदीबन्दी

यस विभाग अन्तर्गत समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विषयको अध्ययन अध्यापन सन्ध्याकालीन सत्रमा हुने भएकाले विशेषतः काम गरेर अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको सङ्ख्यामा उल्लेख्य हुने गर्दथ्यो/छ। यस विभाग अन्तर्गत जम्मा कति प्रतिशत विद्यार्थी काम/रोजगारीमा आबद्ध हुँदै अध्ययन गरिरहेका थिए/छन् भन्ने तथ्याङ्कको आधिकारिक अभिलेख प्राप्त नभए तापनि कक्षा कोठा र अनौपचारिक वार्तालापबाट काम गरेर अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको सङ्ख्या उल्लेख्य भएको पाइन्थ्यो/पाइन्छ।

तालिका ७ निजामती सेवा, नेपाल प्रहरी र कैदीबन्दीसँग सम्बन्धित छ। निजामती सेवामा समावेशीकरण ०.५९%, नेपाल प्रहरी ०.४७% र कारागारका कैदीबन्दी ०.३५% प्रतिशत शोध प्रस्तावहरू दर्ता भएको पाइन्छ। तुलनात्मक रूपमा तथ्याङ्क तथा सूचना सङ्कलनमा असहजता, सुरक्षासँग सम्बन्धित विषयवस्तु र कम शोधपत्रहरूको उपलब्धताले गर्दा यस विषयमा शोधार्थीहरूको कम रूचि भएको पाइन्छ।

तालिका ७

निजामती सेवा, नेपाल प्रहरी र कैदीबन्दी

शोधप्रस्तावको शीर्षक	पुरुष विद्यार्थी	महिला विद्यार्थी	जम्मा सङ्ख्या र (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या (८३४)
निजामती सेवामा समावेशीकरण	१	४	५ (४१.६६)	०.५९
नेपाल प्रहरी	१	३	४ (३३.३४)	०.४७
कारागारका कैदीबन्दी	२	१	३ (२५)	०.३५
जम्मा	४	८	१२ (१००%)	१.४१

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

आधुनिकीकरण, भूमण्डलीकरण र पेसामा आएको परिवर्तन

आधुनिकीकरण र भूमण्डलीकरणले समाजलाई प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ। यसले सकारात्मक र नकारात्मक दुबै प्रभाव पारिरहेको छ भन्ने मानिसहरूको बुझाई पाइन्छ। तसर्थ आधुनिकीकरणले परम्परागत पेसा, जीवनशैली र दैनिकीमा परिवर्तन ल्याएकाले पनि यो विषयवस्तुमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्न चाहेको देखिन्छ।

तालिका ८

आधुनिकीकरण र भूमण्डलीकरणको प्रभाव

शोधप्रस्ताव शीर्षक	पुरुष विद्यार्थी	महिला विद्यार्थी	जम्मा सङ्ख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या (८३४)
जाति/जनजातिको परम्परागत पेसामा परिवर्तन	२१	१३	३४ (३३.००)	४.०७
सामाजिक सजालको प्रभाव	१५	९	२४ (२३.३०)	२.८७
आधुनिकीकरणले जीवनशैलीमा पारेको प्रभाव	१३	५	१८ (१७.४७)	२.१५
विप्रेषणको सामाजिक प्रभाव	८	५	१३ (१२.६३)	१.५५
बसाइसराइको कारण र प्रभाव	५	५	१० (९.७०)	१.१९
विज्ञापनको सामाजिक प्रभाव	०	१	१ (०.९७)	०.११
तिब्बेतीय शरणार्थी	१	०	१ (०.९७)	०.११
ब्रेनड्रेन (बौद्धिक पलायन) र समाज	०	१	१ (०.९७)	०.१
चलचित्रको सामाजिक प्रभाव	१	०	१ (०.९७)	०.११
जम्मा	६४	३९	१०३ (१००%)	१२.२७

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ८ अनुसार आधुनिकीकरण र भूमण्डलीकरणको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक पक्षहरूमा आएको परिवर्तनमा १२.२७ प्रतिशतले शोधप्रस्ताव लेखेको पाइन्छ । त्यसमा पनि जम्मा ८३४ सङ्ख्यामा जात/जनजातिको परम्परागत पेसामा आएको परिवर्तन ४.०७ % र यसै शीर्षकलाई आधार मान्दा ३३.०० % शोधप्रस्ताव लेखेको पाइन्छ । यसै गरी सामाजिक सञ्जालको प्रभाव २.८७%, आधुनिकीकरणले जीवनशैलीमा पारेको प्रभाव २.१५%, विप्रेषणको सामाजिक प्रभाव १.५५% विषयमा लेखिएका शोधप्रस्ताव स्वीकृत भएको पाइन्छ । साथै, विज्ञापनको सामाजिक प्रभाव, तिब्बतीय शरणार्थी, चलचित्रको सामाजिक प्रभाव, ब्रेनड्रेन (बैद्धिक पलायन) ०.११ % दरले एक एकजना शोधार्थीको शोधप्रस्ताव स्वीकृत भएको पाइन्छ । विश्लेषणमा सहजता, अध्ययन सामग्रीको उपलब्धता र कार्यक्षेत्र अध्ययनमा सजिलो हुने भएकाले जात/जनजातिको परम्परागत पेसामा आएको परिवर्तनका विषयमा बढी विद्यार्थीले अनुसन्धान गर्न चाहेको देखिन्छ । साथै वर्तमान अवस्थाका सामाजिक सञ्जाल जस्तै मुहार पुस्तिका, भाइबर, ट्विटर, मेसेन्जर, वार्टएप जस्ता सामाजिक यन्त्रको सामाजिक प्रभावको बारेमा अध्ययन गर्न चाहेको पनि देखिन्छ ।

शोधप्रस्ताव लेखनको भाषागत विवरण

शोधप्रस्ताव/शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शोधार्थीहरूमाभू कुन भाषामा शोधपत्र लेख्ने भन्ने प्रश्नले सताइरहेको पाइन्छ । त्यसैले विभागमा दर्ता भएका शोधप्रस्तावहरूलाई केलाउँदा निम्नानुसारको भाषागत माध्यमलाई प्रयोग गरेको पाइयो ।

तलिक ९

शोधप्रस्ताव लेखनको भाषागत विवरण

शोधप्रस्ताव लेखनको माध्यम	शोधार्थी सङ्ख्या	प्रतिशत
अङ्ग्रेजी माध्यम	४२९	५१.४४
देवनागरी (नेपाली) माध्यम	४०५	४८.५६
जम्मा	८३४	१००

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ९ अनुसार ५१.४४ प्रतिशत शोधार्थीहरूले शोधप्रस्ताव लेखनलाई अङ्ग्रेजी भाषा र ४८.५६ प्रतिशतले देवनागरी भाषाको माध्यमलाई प्रयोग गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा शोधप्रस्ताव लेखनमा भाषागत छनौट २.८८ प्रतिशतको अन्तर पाइन्छ । जसलाई भाषागत छनौटमा ठुलो अन्तर भएको मानिँदैन । तापनि प्राध्यापनका साथै विभागीय प्रमुख हुँदाको अनुभव र अभ्यासलाई मनन गर्दा अङ्ग्रेजी र देवनागरी भाषामा शोधप्रस्ताव लेखिनुमा आआफ्नै कारण भएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजी माध्यमलाई छनौट गर्नुमा अङ्ग्रेजी भाषामा लेखिएका सामग्रीहरूको सहज उपलब्धता, गुगलबाट विनापैसा सफ्ट कपी सङ्कलन गर्न सकिने, घरमै बसेर अध्ययन सामग्रीको सङ्कलन, किताब, जर्नल तथा पत्रपत्रिकाहरूको इन्टरनेटमा सहज उपलब्धताका साथै टङ्कन गर्न सहजता भएको पाइन्छ । अर्कोतर्फ देवनागरी माध्यमलाई छान्नुका पछाडि पढ्न र बुझ्न सजिलो हुने, आफ्नो विचार, अवधारण स्पष्ट र सरल रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिने कारणहरू भएको पाइन्छ । तथापि देवनागरी माध्यममा लेखन गर्नुमा केही समस्याहरू पनि भएको देखिन्छ । जस्तै टङ्कन गर्न गाह्रो, अङ्ग्रेजीको तुलनामा पटक पटक व्याकरण र वाक्यहरू सच्याउनु पर्ने, निर्देशित ढाँचा अनुसार आफैले पृष्ठ, तालिका, चार्ट र अन्य ढाँचाहरू मिलाउन गाह्रो हुने र बढी समय लाग्नुलाई पनि समस्याको रूपमा बुझ्ने गरेको पाइन्छ ।

छलफल

समाजशास्त्र विषयको गोष्ठी, छलफल र सम्मेलनहरूमा कहिलेकाँही नेपालमा समाजशास्त्रको वर्तमान अध्ययन तथा अनुसन्धानको अवस्था र भविष्यको बारेमा प्राज्ञिक बहसहरू हुने गर्दछन् । जस्तै के कुनै जात/जनजातिको सामाजिक, सांस्कृतिक तथा धार्मिक अवस्थामा केन्द्रित रहेका स्नातकोत्तर तहका खोज/अनुसन्धान तथा शोधकार्यबाट नयाँ ज्ञान प्राप्त गर्न सकिन्छ ? के हाम्रा औसत शोधपत्रहरू सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक विषयवस्तुमा मात्र केन्द्रित भएर लेखिएका छन् ? आगामी दिनमा कस्ता प्रकृतिका शोधकार्य/अनुसन्धानलाई प्राथमिकता दिने ? कसरी समाजशास्त्र, समाजिक अनुसन्धान र यससँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक पक्षहरूलाई जोडेर खोज तथा अनुसन्धान गर्न सकिन्छ ? अनि कसरी बौद्धिक चोरीबाट बच्न सकिन्छ ? यी र यस्ता प्रकृतिका प्रश्नहरूको प्राज्ञिक उत्तर खोज्न जरुरी देखिन्छ ।

अर्कोतर्फ नेपाली समाज विश्वको गतिसँगै तीव्र रूपमा परिवर्तन भइरहेको छ । जसमा नेपाली समाजका विभिन्न सामाजिक संस्था, सङ्गठन, समूह र समुदाय पनि द्रुत गतिमा रूपान्तरण भइरहेका छन् । सँगसँगै नेपालले लामो समयसम्म राजतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको अनुभव बटुलेर अहिले सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्यको रूपमा अग्रगामी पाइलाहरू चालिरहेको छ । यसको अर्थ विश्व अर्थव्यवस्था, आधुनिकीकरण, भूमण्डलीकरणका साथै राजनीतिक रूपान्तरणले मानिसहरूको सोच, विचार, कार्यशैलीका साथै दृष्टिकोणहरू पनि बदलिने क्रममा छन् । परिणामतः विभिन्न अर्थव्यवस्था, सामाजिक संरचना, उत्पादन प्रणाली र सामाजिक सम्बन्धहरू पनि बदलिँरहेका छन् । त्यसैले यी विभिन्न आयमहरूलाई आधारमानी विश्वविद्यालयका विभिन्न शैक्षिक संस्थाहरू विशेषतः समाजशास्त्र विभागले पनि खोज तथा अनुसन्धान गर्नु पर्ने अनिवार्य आवश्यकता भइसकेको छ । तथापि यी शोधप्रस्तावहरूलाई केलाउँदा केही हदसम्म परिवर्तित विषयवस्तुहरू समेटिए तापनि अबै केही विषयवस्तुहरूमा अध्ययन/अनुसन्धान छुटेको देखिन्छ । जस्तै माओवादी द्वन्द्व र यसको प्रभाव, शिक्षासँग सम्बन्धित विषयवस्तु, संघीयता र पहिचान, सामाजिक असमानता र विभेद, वर्गीय असमानता र पहुँच, समाजको संरचनागत रूपान्तरण र बदलिँदो विश्व व्यवस्थाहरूसँग जोडिएका समसामयिक विषयहरू अबै पनि ओभरलेमा परेको देखिन्छ । जसलाई सेमेस्टर प्रणालीका विषयवस्तुसँग समेटी आगामी दिनहरूमा खोज तथा अनुसन्धान गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

निष्कर्ष

विश्वविद्यालयमा गरिने अनुसन्धानमूलक कार्यले ज्ञानको उत्पादन, विकास र प्रसारण गर्ने प्रयासलाई प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ । तथापि यस विभागमा सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक विषयसँग सम्बन्धित शोधकार्यहरू तुलनात्मक रूपमा बढी र समसामयिक विषय र बदलिँदो परिवेशका सवालहरूलाई कम समेटिएको पाइन्छ । शीर्षक छनौटका आधारहरूलाई केलाउँदा विशेषतः सजिलै उपलब्ध हुने शैक्षिक सामग्री, भाषाको सरलता, विषयवस्तु र शोधनिर्देशकको समयको उपलब्धतालाई आधार मानिएको पाइन्छ । सँगसँगै विशेषतः अन्तिम वर्षको समयसीमालाई आधार मान्ने हो भने वार्षिक प्रणालीअन्तर्गत कक्षा कोठामा नियमित रूपमा उपस्थित हुने विद्यार्थीहरूले समयसीमाभित्र बुझाएका शोधप्रस्ताव/शोधकार्यमा तुलनात्मक रूपमा सैद्धान्तिक पक्षहरूको मन्थनलाई समेटिएको पाइन्छ भने अन्तिम समयसीमाभित्र छोटो समयमा सम्पन्न भएका शोधप्रस्ताव/शोधकार्यहरूमा सैद्धान्तिक समीक्षाको विश्लेषण/विवेचनामा केही कमी भएको पाइन्छ । तसर्थ विद्यार्थी नियमित रूपमा कक्षाकोठामा उपस्थित हुनु, शिक्षक र विद्यार्थीबीच शैक्षिक विषयवस्तुमा अन्तर्क्रिया हुनु र खोज तथा अनुसन्धानलाई प्राथमिकता दिन सकेमा विश्वविद्यालयको ज्ञान उत्पादन गर्ने प्रक्रियालाई थप टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Babbie, E. (2009). *Research methods in sociology*. Cengage Learning Private Limited.
- Baker, T. L. (1999). *Doing social research* (3rd ed.). McGraw-Hill Companies.
- Bandhu, C. (2013). *Anusandhan तथा pratedan lekhan*. Ratna Pustak Bhandar.
- Bhandary, K. P. (2058). *Introduction to social research methodology*. Rajesh Prakashan.
- Central Bureau of Statistics (CBS). (2014). *Population monograph of Nepal* (Vol.1). Central Bureau of Statistics.
- Dean's Office. (2014). *A Manul on formatting and organizing dissertations*. Faculty of Humanities and Social Sciences.
- Denocolo P and Lucinda Becker. (2012). *Developing research proposals*. SAGE Publications.
- Dooley, D. (2008). *Social research methods* (4th ed.). Prentice Hall of India.
- Hart, C. (2005). *Doing your masters dissertation*. Vistaar Publications.
- Kumar, R. (2009). *Research methodology: A step-by-step guide for beginners* (2nd ed.). Dorling Kindersley.
- Mishra, C. (n.d). *Changing Nepali society* (Text in Nepali). (R. Maharjan, Ed.). Fineprint Books.
- Mishra, N. (2016). Sampling selection process and its implication. *Humanities and Social Sciences Journal*, 8(8), 93-99.
- Mishra, N. (2073). Interview method in research and its implication (Text in Nepali) . *Unmesh* (15), 96-101.
- Pant, P. R. (2010). *Social science research and thesis writing*. Buddha Academic Enterprises.
- Rana, S. (2021). Polyandry system: Causes and changes (Text in Nepali) . Unpublished Master's thesis.
- Sharma, M. & Luintel, K. P. (2068). *Sodhbidhi*. Sajha Prakasan Chhapakhana.
- Siwakoti, G. (2075). *Research methodology and report writing*. Pairabi Prakashan .
- Subedi, M. & Uprety, D. (2014). *The state of sociology and anthropology: Teaching and research in Nepal*. Martin Chautari.